

1. Розвиток і диференціація світоглядно-філософських знань створили можливість і спричинили формування окремої філософської науки про Буття, що одержала назву онтології. Термін “Онтологія” було запропоновано професором логіки марбурзького університету Рудольфом Гокленієм (1547-1628)

Онтологія — це вчення про буття, розділ філософії у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Під онтологією розуміється окрема галузь філософського знання, яка досліджує сутність буття світу, основи всього сущого: матерію, рух, розвиток, простір, час, необхідність, причинність та інше. Отже, зміст поняття «онтологія» складають основи, витoki, первоначала всього існуючого, найбільш загальні принципи буття світу, людини, суспільства. У понятті «онтологія» знаходять відображення та особливості цих основ, витоків та первоначал, що вони існують об'єктивно, тобто незалежно від людини і її свідомості. Все це складає сутність такого поняття, як «онтологія».

Основні поняття онтології: Онтологія — (лат. *ontologia* від дав.-гр. *ὄν* рід. п. грец. *ὄντος* — суще, те, що існує і грец. *λόγος* — учення, наука) — це вчення про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Поняття «онтологія» не має однозначного тлумачення у філософії.

Матеріальне — філософська категорія, яка дає уявлення про фундаментальну ознаку буття, а саме про його об'єктивне існування, незалежне від свідомості людини, її життєдіяльності (наприклад, природа, космос, речовина, закони розвитку тощо).

Ідеальне — це філософська категорія для позначення суб'єктивного, образного нематеріального відображення дійсності у людській свідомості. Ідеальне дає уявлення про суттєву відмінність між образом і об'єктом, який відображається. Ця відмінність полягає в тому, що образ, який відображає реально відчутні властивості об'єкта, сам цих властивостей не має, оскільки позбавлений будь-якої тілесності, матеріальності.

Простір — форма існування (буття) матерії, яка характеризується принаймні, двома суттєвими моментами, а саме: протяжністю матеріальних об'єктів та їх взаємодією. Тобто, простір існує лише тоді і в тому зв'язку, коли є матеріальні об'єкти. Без них це поняття є безпредметним. Особливістю простору як філософської категорії є його трьохмірність, бо такі виміри мають матеріальні об'єкти (ширина, висота, довжина).

Час — теж форма існування матерії. Категорія «час» відображає тривалість існування матеріальних об'єктів і послідовність їх зміни. Так само, як і простір, час, без матеріальних об'єктів не існує. Особливістю часу є те, що він незворотний. Час повернути назад неможливо.

Діалектика (грец. *διαλεκτική* — мистецтво сперечатись, міркувати) — розділ філософії, що досліджує категорії розвитку.

Онтологія вивчає буття як суще, а метафізика — основні умови буття.

Основними категоріями метафізики і онтології є: буття, небуття, суще, субстанція, акциденція, модуси, атрибути, есенція, екзистенція тощо.

Центральні проблеми: єдності і множинності (починаючи з Парменідової постановки: якщо буття єдине, воно не може мати частин), субстанції, матерії і духу, ієрархії буттєвих форм, можливості і дійсності, випадковості і необхідності, причинності, цілеспрямованості буття, першої причини виникнення світу, свободи волі.

2. Онтологія — це вчення про буття, розділ філософії у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Під онтологією розуміється окрема галузь філософського знання, яка досліджує сутність буття світу, основи всього сущого: матерію, рух, розвиток, простір, час, необхідність, причинність та інше. Отже, зміст поняття «онтологія» складають основи, витoki, первоначала всього існуючого, найбільш загальні принципи буття світу, людини, суспільства. У понятті «онтологія» знаходить відображення та особливість цих основ, витоків та первоначал, що вони існують об'єктивно, тобто незалежно від людини і її свідомості. Все це складає сутність такого поняття, як «онтологія».

Плюралізм (від лат. *pluralis* - множинний) - філософська концепція, за якою все існуюче складається з множини самостійних рівнозначних духовних субстанцій, що не зводиться до єдиного першопочатку. На позиціях плюралізму стояв Г. В. Ляйбніц (учення про незалежні духовні сутності - монади), ці позиції поділяють деякі представники прагматизму, персоналізму, неореалізму.

Дуалізм (від лат. *dualis* - двоїстий) - принцип філософського пояснення сутності світу, який виходить з визнання наявності в ньому двох першооснов (субстанцій) - духу і матерії, ідеального і матеріального. Дуалізм був започаткований Спінозою у вченні про відношення атрибутів мислення і протяжності. Одним з видатних представників дуалізму був Рене Декарт, який вважав, що в основі світу лежать дві субстанції: *духовна* (мисляча) і *тілесна* (протяжна). Дуалізм був властивий і філософії І. Канта, який поділяв дійсність на *світ явищ*, єдинодоступний пізнанню, та світ надчуттєвих непізнаних "речей у собі". Виявом дуалізму є і психофізичний паралелізм (XIX ст. - Вундт, Ліппс, Рібо), за яким психічні і фізіологічні процеси, що відбуваються в мозку, спричиняють два паралельні і незалежні один від одного ряди явищ, які відповідають один одному, але причинно не пов'язані між собою.

Монізм (від грец. *Μονот* - один, єдиний) - філософський принцип пояснення різноманітності світу як прояву єдиної першооснови - матерії (матеріалістичний монізм) або духу (ідеалістичний монізм). Як предметний аналог поняття матерії в античності розглядались першоречовини (вода, вогонь, повітря). Різномаїття було зведене до єдиного. Труднощі виведення різноманітних речей з єдності античними філософами не усвідомлювались, їх підмітив Арістотель і наділив формоутворюючими здібностями ідею, надавши матерії лише роль пасивного субстрату. Якщо ідеалісти оцінюють матерію як субстрат, який не здатний до самоформування, а сам формується ідеєю, то матеріалісти характеризують матерію як здатну до самоформування субстанцію.

2.1 Моністичні погляди(спіритуалістичний і матеріалістичний монізм)

Ідеалістичний монізм(спіритуалістичний) вважає першоосновою всього сущого ідеальне, розглядаючи матерію як всього лише інобуття цього ідеального. Навпаки, матеріалістичний монізм затверджує єдність світу через його матеріальність. Монізму протистойть дуалістичне трактування світу, відповідно до якого він утворений двома існуючими, вихідними початками - матеріальним і ідеальним. Перше з них поєднує сферу тілесно-предметної реальності, а друге - сферу духу. Платон(427 – 347 рр. до н. е.) мав справжнє ім'я Арістокл. Відштовхуючись від сократівських пошуків, Платон доходить висновку, що “справжня сутність” усього є не світ речей, а світ ідей.

Він стверджує, що існує особливий вид буття, який не сприймаємо відчуттями, проте він існує об'єктивно і становить світ ідей. Ідеї це особливі ідеальні сутності, трансцендентні й самодостатні. Ідею Платон тлумачить у трьох планах: онтологічному (тут ідея постає своєрідним прототипом, моделлю, взірцем і сутністю речі); логічному (ідея є загальним поняттям і слугує засобом пізнання світу речей); телеологічному(тут ідею розглядає як мету, до якої прямує річ).

Різні види буття мають свої окремі, самостійні ідеї. Для пояснення походження світу речей Платон, у свою філософію вводить творця Деміурга і Світову Душу. Деміург витворює її з ідей та матерії, яку трактує як небуття, місце перебування ідей. Світова Душа – це космічний творчий принцип, вона проймає собою світ ідей і світ речей. Тому кожна річ має душу як частину Світової Душі. Її не можна пізнати раціонально. Ідеї мають свою ієрархію – існують ідеї як вищі, так і нижчі. На вершині ієрархічної системи ідей перебуває Добро як абсолютна досконалість, мудрість і найвища мета світу.

Процес пізнання це, по перше, пригадування (anamnesis), але, окрім того, і свідоме поривання до чогось вищого, прекрасного, досконалого.

За Платоном, у душі людини існує три її складові, так само і в державі мають існувати три соціальні верстви. Так, розумній частині душі, яка є носієм мудрості, відповідає в державі стан, філософів. Вони мають керувати державою й забезпечити вищу справедливість. Чуттєвій частині душі відповідає такий стан в державі як вояки, вони наділені мужністю. Пристрасній частині душі відповідає стан ремісників, землеробів, купців, усіх, хто займається фізичною працею і творить матеріальні блага. Їм властива чеснота поміркованість (стриманість). Ці три верстви поєднують в ціле справедливість, втіленням якої є держава. Душі, яка є носієм мудрості, відповідає в державі стан, філософів. Вони мають керувати державою й забезпечити вищу справедливість. Чуттєвій частині душі відповідає такий стан в державі як вояки, вони наділені мужністю. Пристрасній частині душі відповідає стан ремісників, землеробів, купців, усіх, хто займається фізичною працею і творить матеріальні блага. Їм властива чеснота поміркованість (стриманість). Ці три верстви поєднують в ціле справедливість, втіленням якої є держава.

2.1.1. Монізм - це філософська позиція, яка визнає єдність світу, а саме схожість всіх об'єктів, що входять в нього, взаємозв'язок між ними і саморозвиток цілого, яке вони утворюють.

Монізм може бути матеріалістичним, коли він єдиною основою (першопричиною) бачить матерію, чи ідеалістичним, коли такою єдиною основою проголошує дух (ідею, почуття).

Ідеалістичний монізм (наприклад, монізм Платона, Гегеля, Бредлі, Ройса) зводив матерію до свідомості — або через аналітичне розчленування «матеріальних» речей на відчуття, або показуючи, що просторовий світ є внутрішньо суперечливою конструкцією, і лише розумне може бути реальним.

Ідеалістичний монізм веде свій початок від Піфагора, Платона і свій найвищий розвиток його світський варіант отримує в системі об'єктивного ідеалізму Гегеля.

Релігійний варіант ідеалістичного монізму в західній філософії багато в чому розвивався на основі християнського вчення. Серед його представників Августин, Василь Великий, Фома Аквінський, В. С. Соловйов, о. П. Флоренський, С. Н. Булгаков та багато інших.

Як приклад розглянемо основні риси філософської системи Гегеля. Гегель («Феноменологія Духа», «Енциклопедія філософських наук») поняттям Абсолютний Дух або Абсолютна Ідея прагне охопити весь універсум, весь природний і духовний світ. Абсолютна ідея - це розум, мислення, розумне мислення, сутність і першооснова всіх речей. «Розум є нескінченна міць. - Пише він, - тому що розум не настільки безсилий ..., щоб існувати ... невідомо де, в головах деяких людей ». Розум є нескінченний зміст, він є для самого себе тим предметом, на обробку якого спрямована його діяльність, а тому він не потребує зовнішніх даних, з яких він витягував би зміст і об'єкт своєї діяльності.

Ідеалістичний монізм вважає першоосновою всього суцього ідеальне, розглядаючи матерію як всього лише інобуття цього ідеального. Навпаки, матеріалістичний монізм затверджує єдність світу через його матеріальність.

2.1.2 Матеріалістичний монізм: погляди Демокрита. Матеріалістичний монізм (наприклад, монізм Демокрита) зводив свідомість до матерії, представляючи ментальні процеси як тілесні реакції. Прикладом, відчуття світла вважали простою реакцією сітківки ока та зорового нерва на промені світла.

За допомогою кількісних варіацій атомів Д намагався пояснити якісну різноманітність світу. Для пояснення руху він поряд з неподільними атомами вводив пустоту. Постулюючи атоми і пустоту, Д розв'язав практично всі логічні суперечності щодо структури суцього, які поставила натурфілософія. Він переконував, що на основі атомів і пустоти можна поєднати буття і небуття. Атоми – буття, їх відсутність(пустота) – небуття. Атоми - дискретність, пустота - безперервна. На цій підставі знімалися проблеми зникнення речей(атоми, з яких вони складаються,

роз'єднуються), збереження субстанції в усіх перетвореннях(атоми вічні). Зникнення і виникнення речей – це роз'єднання і поєднання невидимих атомів. Якщо взяти до уваги, що Д запропонував ідею жорсткої причинності(ніщо не відбувається без причини), то його вчення було найбільш завершеною теоретичною моделлю сущого, яку запропонувала грецька натурфілософія.

В теорії пізнання Демокрит розрізняє чуттєве та розумове знання. Чуттєвий досвід нам дає "темне", неповне знання і лише мислення здатне дати точне і повне знання про навколишній світ. Переконаність у тому, що людські відчуття не спроможні дати істинні знання, знайшла своє відображення в історичному переказі про самоосліплення філософа. Згідно з цим переказом Демокрит в кінці життя осліпив себе, щоб уникнути полону від чуттєвого /споглядального/ досвіду.

За Демокритом усе живе відрізняється від неживого і ця різниця полягає в наявності душі, яка утворюється із специфічних атомів, подібних вогню.

Людина відрізняється від тварини особливим розташуванням атомів душі. Душу Демокрит вважав смертною, коли людина вмирає, атоми душі полишають її і розсіюються у просторі. Боги, за Демокритом, - це особливі з'єднання вогненних атомів, вони нелегко руйнуються, але все ж невічні. Вони здатні позитивно або негативно впливати на людину, подаючи людині ті чи інші знаки.

Найкращою формою держави Демокрит вважав демократичний поліс. Основною умовою збереження демократії вважав наявність у громадян таких моральних якостей, які утворюються вихованням та освітою. "

Рух — спосіб існування матерії, її невід'ємна властивість. Р. "як внутрішньо властивий матерії атрибут, обіймає собою всі зміни й процеси, що відбуваються у всесвіті, починаючи від простого переміщення і кінчаючи мисленням". Рух без матерії не існує, як і матерія без руху. В цьому полягає абсолютний характер руху. Спокій, рівновага, рівнодія — відносні. " Рух є сутністю простору і масу як форм існування матерії. В історії філософії перші здогади про універсальність Р., стихійно-матеріалістичні та наївно-діалектичні за характером, були висловлені стародавніми мислителями Дао Цзи, Фалесом, Гераклітом, Демокритом, Епіку-ром та ін. Філософи-матеріалісти 17—18 ст. розглядали рух, як спосіб існування матерії. Проте обмеженість соціальної практики, природничо-наукових знань того часу, перенесення механістичних уявлень про рух з природознавства у філософію зумовили механістичний характер матеріалізму 18 ст., зведення ним усіх форм руху матерії до механічної. Діалектичне вчення про рух як саморух і самозміну розробив Г.В.Ф. Гегель, проте його діалектика була ідеалістичною, перекичувала сутність процесів дійсності. Тільки марксистсько-ленінська філософія, спираючись на досягнення природничих наук, на суспільно-істор. практику, розкрила справжню природу руху, створила діалектико-матеріалістичне вчення про руху, вільне від механістичної обмеженості та ідеалістичних перекичень. Абсолютна природа руху реалізується в окремих якісно специфічних формах руху. Основними формами руху матерії є: механічна, фізична, хімічна, біологічна та суспільна, пізнання якісної своєрідності прояву яких конкретизується в ході

диференціації та інтеграції наук, поглиблення досягнення рівнів організації матерії. Всі форми рухомої матерії є взаємопов'язаними, вони взаємодіють, взаємоперетворюються. Кожна з них має свої специфічні особливості і через свою якісну своєрідність не може бути зведена до суми простіших рухів або до якоїсь "універсальної форми". Розрізнення форм руху матерії служить об'єктивною основою класифікації наук, які вивчають специфічні закономірності певної форми руху.

2.2. Рене Декарт – автор дедуктивного методу пізнання і засновник раціоналізму. В історії Нової філософії перший розробив дуалістичне філософське вчення. Він побудував свою філософську систему на основі визнання одночасно самотійного існування свідомості і матерії, душі й тіла. З одного боку, субстанція, як начало, є об'єктивним, вічним матеріальним тілом, котре для свого існування не потребує причини. Це – протяжна субстанція, реальне тіло. З іншого боку, філософ допускав нематеріальну, ідеальну, “мислячу субстанцію”, котра існує незалежно, сама по собі. Отже, Декарт визнавав два незалежних начала – матеріальне і ідеальне. В цьому і полягає його дуалізм.. Людину він розглядав як механічне поєднання цих 2 субстанцій. Дуалізм субстанцій не давав змоги вирішити проблему пізнання світу, тому Декарт ввів третю субстанцію-Бога, яка зумовлювала їх єдність і можливість пізнання навколишнього світу. Згідно з вченням Декарта, людина являє собою лише механічне з'єднання духовної і матеріальної субстанцій, душі і тіла. Рухи людського організму залежать від його тіла, а думки пов'язані лише з душею. Існуючі дві незалежні одна від одної самотійні субстанції в розумінні Декарта не виступають як довершені субстанції. У “Початках філософії” він визначає субстанцію як таку річ, яка в своєму існуванні потребує тільки самої себе. Тому довершеною субстанцією виступає лише Бог, він існує “сам з себе”, він є причина “самого себе”. Світ же, створений (Богом), Декарт розділив на два роди самотійних субстанцій, не пов'язаних один з одним. Дуалізм, пронизуючи все вчення Декарта, отримав свій вияв у відділенні фізики від метафізики (філософії).

Єдино правильним методом пізнання Декарт вважав дедукцію, тобто виявлення конкретних істин із загальних посилянь-принципів, які вічно існують в розумі.

Як вже відмічалось, Декарт визнає не тільки матеріальну і духовну субстанцію, але і більш довершену субстанцію Бога, що підноситься над нами. По Декарту, людина є результат і дія першопричини, тобто результат і дія вседосконалого Бога. Тому, вважає філософ, виключається, щоб він обманював свою дію, тобто нас. Чуттєво світ, що сприймається нами, також реальний і достовірний, оскільки можливість його пізнання зумовлена Богом. Задача полягає в тому, щоб пізнавальні здібності використовувалися правильно, виключали можливі помилки. Істинність пізнання, вважає Декарт, витікає також з існування природжених ідей. Природжені ідеї – це ще не готові істини, а нахил розуму. Тому в пізнанні головна роль належить розуму, а не відчуттям. Так стверджує Декарт свій раціоналізм, доводячи першість і незалежність розуму від чуттєвих даних досвіду. Розум неминуче досягне істинного знання, якщо буде виходити з достовірного методу.

Декарт сформулював чотири основні правила наукової дедукції:

Перше правило – визначення принципів, начал. Друге правило – аналітичне вивчення природних явищ, тобто слід ділити складну проблему на простіші, і робити це доти, поки речі не стануть ясними і очевидними. Третє правило – мислити необхідно логічно, по порядку, починаючи з предметів найбільш простих і тих, що легко пізнаються, щоб перейти від них до складніших. Четверте правило – досягнення повноти знань, послідовність і ретельність дедуктивного виведення, докладний огляд всіх ланок.

На думку Декарта, дотримання цих правил – гарантія того, що достовірні начала філософії будуть знайдені. Декарт розробив вчення „вроджених ідей”, які, на його думку, приховані в глибині інтелекту й можуть бути усвідомлені лише інтуїтивно. Це ідея Бога, аксіоми математики тощо. Декарт вважав, що пізнання не може ґрунтуватися на відчуттях, покази яких є обманливими. Єдиними, надостовірнішим засобом пізнання, його критерієм може бути лише мислення, розум, інтелектуальна інтуїція. Він був засновником філософського раціоналізму – напрямку в теорії пізнання, згідно з яким його істини мають своїм джерелом не чуттєве пізнання, не емпіричний досвід, а розум. Раціональні, логічні ознаки достовірного знання, його загальність і необхідність, Декарт вбачав у математиці, її аксіомах. Ці ознаки не даються у досвіді і його узагальненні, а взяті з самого розуму, його ідей, котрі природжені йому. Це, безумовно, безпідставна точка зору. Бо вона заперечує пізнання в його єдності з чуттєвим досвідом, практикою. Раціоналізм фактично відкидає ту достовірну істину, що єдиним джерелом знань є чуттєвий досвід людини, вплив зовнішнього світу на її органи відчуттів.

2.3. Пліуралізм — філософське вчення, згідно з яким існує кілька незалежних начал буття чи основ знання; характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Пліуралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві.

В історії філософської думки були спроби створення пліуралістичних філософських учень у строгому розумінні слова, тобто таких, які в основі світорозуміння виділяють понад дві субстанції. Сам термін «пліуралізм» для визначення філософських вчень, що обґрунтовують погляд, відповідно до якого існує більше двох першооснов або первинних начал буття, уперше запроваджено німецьким філософом Християном Вольфом [1679–1754].

Філософія як форма духовної діяльності неодмінно містить момент історичності, вона - відповідь людського духу на питання, поставлені історично обумовленим буттям людини. З цим пов'язується філософський пліуралізм.

На багатоманітність філософських систем впливають історична епоха, місце і час діяльності мислителя, його національність і належність до релігії, а також розвиток виробництва, характер суспільних відносин, стан науки, культури, тенденції їх розвитку та ін. Певний вплив може здійснювати і соціальний стан мислителя (хоча

рабу, потім вільновідпущеному Епіктету та імператору Марку Аврелію їхні різні соціальні статуси не заважали розвивати схожі філософські ідеї стоїцизму).

Філософський плюралізм виявляється в обґрунтуванні тим чи іншим мислителем сутності розвитку філософії. У Гегеля, наприклад, цей розвиток пов'язується з конкретною історичною епохою, з її економічними, культурними, релігійними та іншими характеристиками, а розвиток філософії є не тільки внутрішньою логікою розвитку абсолютної ідеї, але й залежністю від соціальної реальності.

Філософські системи - це історичні утворення, «духовні квінтесенції епохи». Кожний філософ - син свого часу. Але якщо кожна епоха породжує певний тип філософії, то при розгляді відмінностей історичних епох, цивілізацій, культур, національних особливостей напрошується висновок про неминучість філософського плюралізму не тільки для минулого людства, але й для сучасного і майбутнього.

У марксизмі проблема плюралізму набуває історико-матеріалістичного вирішення. Філософія як одна з форм суспільної свідомості, як духовне утворення певною мірою залежить від особливостей суспільного буття, різних факторів суспільного життя. Цей підхід було абсолютизовано у радянській філософії, де всіляко відстоювався ідеологічний патріотичний принцип і неминуче критикувався плюралізм філософських підходів.

«Наш негативний досвід свідчить: філософію неможливо вловити і визначити обхідним шляхом і в якості чогось іншого, ніж вона сама. Вона вимагає, щоб ми дивились не вбік від неї, але здобували її з неї самої. Вона сама є тільки тоді, коли ми філософствуємо. Філософія є філософствування».

М. Гайдеггер

Протилежні погляди висловлюють представники екзистенційно-персоналістського напрямку, які виступають проти розуміння філософії як відображення і вираження певних сторін абсолютної ідеї або суспільного буття. Філософія, на їх думку, специфічна не своїм предметом, а способом відношення людини до буття. Специфічність філософії виявляється у перетворенні існуючої дійсності на проблему: відбувається проблематизація дійсності й одночасно спроба її депроблематизації, тобто вирішення цієї проблеми в мисленні. Отже, сутність філософії утворює не якийсь особливий специфічний предмет розгляду, а саме філософське мислення, філософствування, яке полягає в прагненні особистості встановити згоду між собою і навколишнім світом, тому філософія є формою її самореалізації. Народжена з почуття незадоволення і занепокоєння, філософія є спробою зняти ці негативні емоції. Кожна особистість створює свою філософську систему зі специфічною проблематикою дослідження, вибором ідей, які виражають в абстрактних термінах внутрішній стан особистості філософа, стилем, способом викладення матеріалу. Звідси висновок: кожна філософська система має цінність тільки для її творця і не може претендувати на загальну значущість.

Незважаючи на ті чи інші відмінності вищезгаданих концепцій, в яких характеризується природа і специфіка філософії, кожна з них містить «раціональне зерно». Їх відмінність не виключає і того загального висновку, що основою філософського плюралізму є своєрідність особистості мислителя, його індивідуальний характер, його індивідуальний досвід, індивідуальне переживання, індивідуальні здібності, індивідуальне оволодіння досягненнями культури своєї епохи, свого народу.

Існування різноманітних філософських течій і напрямів зумовлено філософськими традиціями, які показують, що, незважаючи на відмінність епох, культур, державно-національних утворень та інших факторів, філософська думка періодично повертається до однієї й тієї ж проблематики і вирішує її згідно з запитами часу і вимогами культури особистості.

«Філософія утворює свою власну реальність. Жодне з попередніх філософських вчень не має переваг перед іншими... Історія філософії підносить філософію до ідей, які утворюють духовний світ, єдино істинний світ».

Ф. Бруннер

Для філософського процесу характерним є діалог поглядів, підходів. Цей фактор не тільки обумовлює історико-філософський процес, закладає основи для самоототожнення філософії, але й є основою філософського плюралізму, тому що у процесі діалогу викристалізовується своєрідність того чи іншого філософського вчення.

3. У самому первісному наближенні під буттям розуміється всі існуючі, все, що живе, що є, що "існує". У цьому відношенні поняття "буття" збігається з поняттям "реальність". Реальне - значить існуючі в наявності. Іноді поняття "буття" замінюють поняттями "світ", "всесвіт", "універсум", "сущє" та інші, хоча повного збігу між ними немає. Буття - це, перш за все, дійсно філософська категорія, що позначає всі реально існуюче, все сущє в дійсності і в можливості, весь світ в його зміну і рух; все, що коли-небудь, у будь-яких формах себе позначало; те, що є об'єктивністю, незалежною від свідомості, а також людиною з його свідомістю і духовністю. Екзистенція (існування) і есенція (сутність) - латинські терміни, характеристики, головні атрибути будь-якого буття.

Буття як реальність багатогранно, надзвичайно складно по структурі. Залежно від підстав виділяють різні *сфери, рівні і градації буття*. Наприклад, можна розглядати буття як єдність таких сфер:

1. *Матеріально-предметне буття*. Це світ чуттєво сприйманих об'єктів, які впливають на свідомість, мислення через органи почуттів. Тут буття представлене як світ чуттєвих образів у її конкретно-предметному вираженні. Це світ речей, конкретних ситуацій, світ діяльності щодо створення предметів, перш за все, у трудовій, економічній, побутовій сферах буття. У матеріалістичної філософії - це світ матерії, об'єктивної реальності.

2. *Об'єктивно-духовне буття*. Це духовне життя людини в її соціальності: світ думок, наукових теорій, пізнання, світ духовних цінностей, світ філософії, світ емоцій, переживань, світ відносин і пр., реально існуючих як загальнолюдська культура, як суспільну свідомість, як менталітет тієї чи іншої нації, суспільства.

3. *Громадсько-історичне буття*. Включає в себе як матеріальні, так і духовні елементи буття. Це реальні відносини в історичному часі: реформи, революції, війни, "переселення" народів, зміна влади і форм держави, поява і зникнення на карті нових країн, міст, цивілізацій і т.д.

4. *Суб'єктивно-особистісне буття*. Воно включає в себе також матеріальний і духовний елементи, але це життєдіяльність вже конкретного індивіда з його неповторним індивідуальним досвідом, конкретними особистісними проявами буття, що відбуваються тільки з даною людиною, і тим вже відрізняються від загальної течії життя.

Можна структурувати буття за розходження способів функціонування і форм відображення: нежива, жива природа і соціум або літосфера, біосфера і ноосфера. По формах руху: механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна (класифікація Ф. Енгельса). За системності взаємодій: Мегасвіт, макросвіт, мікросвіт (всесвіт, галактики, зоряні системи, планети, предмети, речовина, молекули, атоми, ядра, елементарні частинки, поля і т.д.).

З філософської точки зору в структурі буття можна виділити ще кілька градацій:

и *"Буття саме по собі"* (Об'єктивне буття), безвідносно до нашої свідомості, базова, а значить, первинне. *"Буття для нас"* (Суб'єктивне буття). Це те буття, яке ми самі конструємо, картина світу, в якій ми існуємо і з якої, власне, і взаємодіємо. "Буття саме по собі" співвідноситься з поняттям вічності, а "буття для нас" - з поняттям тимчасовості, кінцівки, обмеженості в просторі і в часі.

и Буття розрізняється, як *буття дійсне*, Фактичне, актуальне, наявне, виявлену (його можна будь-яким чином засвідчити), і як - *буття потенційне*, Можливе, ще не виявлену (його можна тільки прогнозувати, припускати). Буття як акт і потенція (Арістотель, Спіноза).

и *Буття справжнє* (Змістовне, сутнісне) - "світ ідей" у Платона, Бог у релігійному онтології, Абсолютна Ідея в Гегеля й ін і буття неістинним (здається, видиме) - *буття на думку*, Буття, що не має сенсу.

4. Духовне — це єдність багатоманітного, що охоплює процеси свідомого і несвідомого, містить знання, що втілюється у формах природних мов і штучних знаково-символічних систем. До духовних продуктів і процесів належать також норми, принципи людського спілкування, у тому числі норми і критерії моральності, права, художньої творчості.

Однією з форм буття духовного є буття індивідуалізованого духовного. Буття індивідуалізованого духовного — це буття духовного світу людини, важлива сторона

буття індивіда. Змістом буття індивідуалізованого духовного виступає органічна єдність свідомого і несвідомого. Свідомість існує як незворотний потік спонукань, вражень, почуттів, переживань, думок, що швидко змінюються, а також як сукупність більш сталих ідей, переконань, цінностей, настанов, стереотипів та ін.

Специфіка існування свідомості полягає у винятковій рухомості її процесів, а також у тому, що їх безпосереднє буття приховане від будь-якого зовнішнього спостереження. Єдиним засобом прямого і безпосереднього охоплення (на сучасному етапі розвитку людства) є самозвіт індивіда про те, що відбувається в його свідомості. Специфіка індивідуалізованих форм буття духовного полягає у тому, що конкретні процеси свідомості виникають та вмирають разом з народженням та смертю окремих людей. Але це не вимагає обов'язкової смерті усіх результатів діяльності свідомості: зберігаються ті з них, що перетворюються на другу, позаіндивідуальну духовну форму, а також ті, які безпосередньо передаються іншим людям під час їх спілкування. У свідомості людини завжди існує тільки її сучасність: минуле свідомості вже кануло у потік переживань і частково не зворотно зникло. Деякі ж минулі переживання у трансформованому вигляді зберігаються у психіці людини (часто за порогом свідомості). Іноді минуле свідомості актуалізується, знову стає її сучасним.

Особливістю буття індивідуалізованого духовного є і те, що індивідуалізоване духовне в широкому розумінні має в собі і несвідоме. Особливостями буття несвідомого є те, що несвідоме має декілька рівнів. Перший рівень несвідомого — неусвідомлений психічний контроль людини за життям свого тіла, координацією функцій, задоволенням деяких найбільш простих потреб тіла. Другий рівень — це процеси і стани, що тотожні зі свідомістю людини в період, коли людина не спить, але до пори залишаються неусвідомленими, хоча в принципі можуть переміщуватися в поле свідомості. Третій рівень несвідомого знаходить прояв у деяких процесах художньої, наукової, філософської та іншої інтуїції, у вищих спонуканнях, що формуються у душі людини.

Буття індивідуалізованого духовного (свідомого і несвідомого) — лише відносно самостійна форма буття. Індивідуалізоване духовне не відірване від еволюції буття як цілого, зв'язане з усіма його рівнями та формами. Найбезпосередніші зв'язки існують з духовним другого типу — об'єктивованим (позаіндивідуальним) духовним.

Буття об'єктивованого духовного є другою формою буття духовного (ідеального). Буття об'єктивного духовного характеризується кількома особливостями. По-перше, як і індивідуалізоване духовне, обов'язково матеріалізується у словах, звуках, знаках природної мови та штучних мов. Матеріальні носії духовного — це матеріальні предмети і процеси (книги, формули, малюнки, проекти, будівлі та ін.). Функції зберігання та використання соціальної пам'яті дедалі частіше передаються сучасним машинам, що значно підвищує їх використання суспільством. По-друге, специфіка буття об'єктивованого духовного полягає в тому, що елементи та фрагменти (ідеї, ідеали, норми, цінності, різні природні та штучні мови) здатні зберігатися, удосконалюватися і вільно пересуватися у соціальному просторі та історичному часі. Духовне життя людства, духовне багатство цивілізації та культури, соціальне життя —

це специфічне місце буття об'єктивованого духовного, чим і визначається його місце у цілісному бутті.

Філософське вчення про буття має не тільки теоретичне, але й практичне значення для діяльності у різних сферах суспільного життя.

5. Свідомість з точки зору науки і філософії.

1. Свідомість – продукт людського мозку як високоорганізованого матеріального утворення;
2. Свідомість – вища форма відображення дійсності;
3. Свідомості передують більш прості форми відображення;
4. Свідомість не має свого змісту, котрий не був би взятий з об'єктивної дійсності; свідомість не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленням буттям.
5. Свідомість детермінована біологічно, генетично;
6. Свідомість обумовлена соціально – детермінована суспільними відносинами.

Що ми не знаємо про свідомість людини, про її мозок як матеріальний носій свідомості? Ми не знаємо головного, - яка природа мозку, якого він походження – земного чи неземного; не знаємо того, як виникло життя на Землі і як виникла сама людина. Все це залишається таємницею. Є лише гіпотетичні уявлення.

У філософії є **дві найбільш відомі концепції**, котрі розглядають проблему свідомості. Перша з них прагне з'ясувати сутність, особливості, природу та походження явища. Друга – констатує те, що свідомість унікальний феномен, але залишає поза увагою з'ясування її сутності, природу та походження. **Перша концепція – матеріалістична. Друга – феноменологічна, ідеалістична.** Останній напрямок – феноменологічний – представляють такі філософи, як Гуссерль, Гегель.

У Гегеля феномен свідомості є проявом абсол. духу, незалежного від людини. Саме розглядові цієї пробл. Гегель присвятив свою працю “Феноменологія духу”. Поняття “феноменологія” означає вчення про Єдине у своєму роді, неповторне. Цим неповторним, на думку філософів цього напрямку, є феномен людської свідомості. Феномен (з грецької) – явище, єдине, унікальне, неповторне.

Під свідомістю феноменологія розуміє “чисту” свідомість, абстрактну, відірвану від людини, незалежну від неї. Нібито є свідомість сама по собі і є людина, яка цієї свідомості не має. Гуссерль вважав, наприклад, що свідомість саме є таким унікальним феноменом, незалежним від людини і її суспільного середовища. Філософія, на думку Гуссерля, може бути зрозумілою як “строга наука”, лише тоді, коли вона своїм предметом має таку “чисту” свідомість.

Близька до матеріалістичної концепції свідомості точка зору відомого французького філософа, вченого і богослова Тейяра де Шардена (1881 – 1955). Феноменологія останнього виходить з того, що людина, її свідомість, як феномени, є складовими

частинами еволюційного розвитку, вони виникають природним шляхом. Філософ відкидав старозавітний міф про створіння Богом першолюдини – родоначальника всього людства.

Є ще, власне, релігійна точка зору на проблему свідомості, в основі якої лежить уявлення про божественне походження останньої: “свідомість дав людині Бог”. Красномовним у цьому зв’язку є висловлювання Папи Івана Павла II, котрий наголосив, що “еволюція людини – це щось більше ніж гіпотеза . Тіло людини земного походження. Творінням Господа є не людське тіло, а людський дух”.

Свідомість людини – складне і багатогранне явище. Свідченням цього є її структура. Враховуючи вищевикладене, до неї необхідно включити такі елементи: а) психічне (несвідоме, підсвідоме); б) самосвідомість (оцінка самого себе, самоконтроль); в) мислення (абстрагування, пізнання, мова); г) цілепокладання (постановка людиною цілей, передбачення їх результатів, прогнозування); світогляд (синтетичний показник рівня свідомості).

Самосвідомість

Свідомість припускає виділення суб’єктом самого себе як носія певної активної позиції стосовно світу. Це виділення себе, відношення до себе, оцінка своїх можливостей, які є необхідним компонентом будь-якої свідомості, утворюють різні форми тієї специфічної характеристики людини, яка називається самосвідомістю.

Самосвідомість – це динамічна освіта, що історично розвивається, виступаючи на різних рівнях і в різних *формах*. Першою його формою, яку іноді називають самопочуттям, є елементарне усвідомлення свого тіла і його стосунки зі світом навколишніх речей і людей. Виявляється, просте сприйняття предметів, які існують поза людиною і незалежно від її свідомості, вже припускає певні форми самовіднесеності, тобто деякий вид самосвідомості. Для того, щоб побачити той або інший предмет, який існує об’єктивно, в сам процес сприйняття повинен бути “вбудований” певний механізм, що враховує місце тіла людини серед інших тіл, як природних, так і соціальних, та зміни, які відбуваються з тілом людини на відміну від того, що відбувається в зовнішньому світі. Інакше відбулася б плутанина, змішування тих змін образу предмета, які викликані процесами, що відбуваються в самій дійсності, і тих, які цілком зобов’язані суб’єкту (наприклад, наближення або віддалення людини від предмета, поворот його голови та ін.). Психологи говорять про те, що усвідомлення дійсності на рівні сприйняття припускає визначену, включену в цей процес “схему миру”. Але остання, у свою чергу, як необхідний компонент, припускає певну “схему тіла”.

Наступний вищий рівень самосвідомості пов’язаний з усвідомленням себе як такого, що належить до того або іншого людського співтовариства, тієї або іншої культури та соціальної групи.

Нарешті, найвищий рівень розвитку цього процесу – виникнення свідомості “Я” як абсолютно особливої освіти, схожої на “Я” інших людей, і разом з тим як чогось

унікального і неповторного, яке може скопіювати вільні вчинки і нести за них відповідальність, що з необхідністю припускає можливість контролю над своїми діями та їх оцінкою.

Проте самосвідомість – це не тільки різноманітні форми і рівні самопізнання. Це також завжди і самооцінка, і самоконтроль. Самосвідомість припускає зіставлення себе з визначеною, прийнятою даною людиною ідеалом “Я”, винесення деякої самооцінки і, як наслідок, виникнення відчуття задоволення або ж незадоволення собою.

Самосвідомість – настільки очевидна властивість кожної людини, що факт її існування не може викликати ніяких сумнівів. Більше того, значна і впливова гілка ідеалістичної філософії стверджувала, починаючи з Декарта, що самосвідомість – це якраз те єдине, в чому ніяк не можна засумніватися. Якщо я бачу якийсь предмет, то він може виявитися моєю ілюзією або галюцинацією. Проте я жодним чином не можу сумніватися у тому, що я існую й існує процес мого сприйняття чогось (хай навіть це буде галюцинація).

І разом з тим найменший роздум над фактом самосвідомості розкриває його глибоку парадоксальність. Адже для того, щоб усвідомити самого себе, потрібно побачити себе з боку. Але з боку мене може бачити тільки інша людина, а не я. Навіть своє тіло я лише частково можу бачити так, як його бачать інші. Око може бачити все, окрім самого себе. Для того, щоб людина могла побачити саму себе, усвідомити саму себе, їй необхідно мати дзеркало. Побачивши свій образ у дзеркалі і запам’ятавши його, людина має можливість вже без дзеркала в своїй свідомості побачити себе ніби “зі сторони”, як “іншого”, тобто в самій свідомості вийти за його межі.

Але для того, щоб людина побачила себе в дзеркалі, вона повинна усвідомити, що в дзеркалі відображена саме вона, а не якась інша істота. Сприйняття дзеркального відображення, як своєї подібності, здається абсолютно очевидним. Насправді, це зовсім не так. Недаремно тварини не пізнають себе в дзеркалі. Виявляється, для того, щоб людина побачила себе в дзеркалі, вона повинна вже володіти деякими формами самосвідомості. Форми ці не дані спочатку. Людина їх засвоює і конструює. Вона засвоює ці форми за допомогою іншого дзеркала, вже не реального, а метафоричного. У цьому “дзеркалі” людина бачить себе і за допомогою останнього починає відноситися до себе, як до людини, тобто виробляє форми самосвідомості.

Явні форми самосвідомості, коли ті або інші феномени свідомості стають предметом спеціальної аналітичної діяльності суб’єкта, носять назву рефлексії. Важливо відзначити, що *рефлексія* – це завжди не просто усвідомлення того, що є в людині, а одночасна зміна самої людини, спроба виходу за межі того рівня розвитку особи, якого було вже досягнуто. Сама рефлексія над станами свідомості, над особливостями тієї або іншої особи завжди виникає в контексті усвідомлюваного або неусвідомлюваного завдання прояснення системи свідомості й особи. Коли людина усвідомлює себе як “Я” з певними особливостями, вона перетворює на стійкий предмет деякі поточні і ніби “розпиляні” моменти свого психічного життя. Людина,

рефлектуючи, аналізує себе усвітлі того або іншого ідеалу особи, який показує її тип стосовно інших людей. Людина, аналізуючи себе, намагається дати звіт своїм особливостям, роздумує над своїм відношенням до життя, прагне зазирнути

усховище власної свідомості, вона тим самим хоче ніби “обґрунтувати” себе, краще укоренити систему власних життєвих орієнтирів, від чогось відмовитися, а в чомусь ще більш зміцнитися. У результаті рефлексії відбувається зміна та розвиток індивідуальної свідомості.

Отже, феномен самосвідомості, який здається чимось дуже простим

іочевидним, насправді виявляється дуже складним, багатоманітним, що знаходиться у непростих відносинах зі своїм носієм. Він розвивається і змінюється в процесі входження людини до системи колективної, практичної діяльності та міжлюдських відносин.

Свідомість і мова

Мова – це система знаків, за допомогою яких люди спілкуються, здійснюють пізнання світу і самопізнання, зберігають і передають інформацію, управляють поведінкою один одного. У мові можна виділити природну систему знаків (звукова мова, пластика людського тіла: пози, жести, міміка) і штучну, спеціально створену людьми (мова математики, мова живопису, музики, дорожні знаки та ін.). Мова – явище суспільне: вона виникає в процесі формування суспільства, ставши головним моментом його функціонування. Вона виконує в суспільстві безліч функцій: *номінативну* (здатність мови називати речі, наприклад, будинок, дерево, зірки), *пізнавальну* (участь у процесі пізнання), *інформативну* (здатність зберігати і передавати інформацію), *комунікативну* (участь у процесі міжособового спілкування) тощо. У процесі спілкування люди впливають один на одного за допомогою мовних знаків. Наприклад, дорожні знаки регулюють рух транспорту і пішоходів. Звукове слово може припинити, заборонити або вирішити дію людини. Коли мати говорить дитині: “Не можна!”, “Можна!” – вона корегує її поведінку через слово. Слово впливає на емоційний світ людини: воно може як підбадьорити, так і ранили душу. Не випадково А.С. Грибоєдов писав, що “злі язики страшніші за пістолет”.

Свідомість і мова нерозривно пов’язані. Досить вказати на той факт, що однією з умов можливості свідомості індивіда є його здатність сказати “Я” і тим самим заявити про себе відносно самотійності буття.

Усі нормальні люди знають про своє “Я” і виражають його словесно займенником “Я”. Завдяки мові свідомість стає дійсною, такою, що існує для інших людей. Свідомість завжди має відношення до світу. Але щоб інші люди дізналися про зміст цього відношення, “Я” повинне виразити його зовні, тобто об’єктивувати. Зробити це можна тільки за допомогою мови, не обов’язково словесної. Наприклад, відчуття радості, захоплення можна передати особливим виразом обличчя, очима, танком, музикою.

Зв’язок свідомості з мовою виявляється також в тому, що виникнення і формування індивідуальної свідомості можливе тільки тоді, якщо людина включена в світ мови і

передусім– словесної. Саме у мовному спілкуванні дитина у віці близько трьох років починає говорити про себе “Я”, знаходячи тим самим здібність до свідомості і самосвідомості. Разом з мовою вона несвідомо засвоює логіку мислення, починає, наприклад, міркувати про себе і свої взаємини зі світом та іншими людьми у категоріях “причина-слідство” (не знаючи ще нічого про самі категорії взагалі), вчиться оцінювати свої та чужі вчинки (не знаючи ще про те, що таке ціннісне відношення до світу). Рідна мова формує у людини несвідомим для неї способом відчуття ритму, музичності (адже кожне звучне слово – це цілий музичний твір), а також багато інших якостей її душі. Якими вони будуть – гарними чи поганими – залежить від того, хто поряд з дитиною в перші його роки: любляча мати, яка в мовному спілкуванні з дитиною використовує найніжніші і найласкавіші слова, вимовляючи їх відповідно з зворушливо-пестливою інтонацією, або чужі люди, слова яких холодні, байдужі, ділові та часто злі, як це нерідко буває в дитячих притулках. Якщо врахувати, що формування свідомості особи починається з дитинства, то стає зрозумілою величезна роль мовного простору, в якому знаходиться дитина.

Чим багатший зміст свідомості та взагалі духовний світ людини, тим більше йому потрібно мовних знаків для його передачі, і навпаки. Так, Елочці з “Дванадцяти стільців” Ільфа і Петрова достатньо було всього 12 слів, щоб висловити своє відношення до будь-якого явища чи вчинку. “Ефект Елочки” присутній і тоді, коли в мові тієї або іншої людини переважає мат, а також аргомова, властива певній замкнутій соціальній групі. Існують шкільне, студентське, професійне, злочинське та ін. арго. Мізерний запас слів у мові – свідоцтво духовної лінії людини, її обмеженої свідомості.

Кожна культура напрацьовує свій певний набір слів, за допомогою яких свідомість представників певної культури проявляє себе ззовні. Тому, аналізуючи мовний словник народів, можна судити про зміст їхньої свідомості. Якщо в мові немає спеціальних слів для позначення тих або інших станів душі, переживань, то їх немає і в свідомості. У кожній з мов по-різному співвідноситься кількість слів, що виражають наочнологічний та емоційно-стурбований зміст свідомості. Так, європейські мови є переважно номінативними, тобто пристосованими в основному для передачі інформації про властивості та закономірності об’єктивного світу. У них порівняно мало слів для вираження мотиваційно-емоційного змісту. У цих мовах зафіксували орієнтованість на інтелектуально-раціональне відношення до світу. Тому функцію передачі у слові всієї гамми переживань взяли на себе поети. Вказану специфіку європейських мов визнавав Е. Фромм, який писав, що психоаналіз дає кращі результати, якщо пацієнт не європейець. Причина даного явища в тому, що європейець не має адекватної мови для передачі змісту свого внутрішнього досвіду та переживань, і багато що з цього змісту залишається назавжди непоясненим не тільки для лікаря, але і для самого пацієнта.

Великі зміни відбуваються в сучасній українській мові: багато слів, які раніше часто вживалися, такі як любов, совість, справедливість тощо, витісняються зі словника і на зміну їм приходять інші– секс, “крутий”, “продвинутість” тощо. Соціально

табуїтованими стають слова, за допомогою яких виражалися ідеї патріотизму, любові до Батьківщини, свого народу. Лавина іноземних слів і неологізмів веде до трансформації національної української мови. Зміна мови – процес двосторонній: з одного боку, він є показником зміни змісту свідомості, а з іншого, сприяє подальшій його зміні. Невипадково у Франції ввели квоту на вживання англійських і американських слів у засобах масової інформації. Зберігаючи свою мову, нація зберігає себе і свою культуру.

6. 1. Свідомість – продукт людського мозку як високоорганізованого матеріального утворення;
2. Свідомість – вища форма відображення дійсності;
3. Свідомості передують більш прості форми відображення;
4. Свідомість не має свого змісту, котрий не був би взятий з об'єктивної дійсності; свідомість не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленням буття.
5. Свідомість детермінована біологічно, генетично;
6. Свідомість обумовлена соціально – детермінована суспільними відносинами.

Окрім процесів, котрі контролюються людиною і є свідомими, є дії, котрі здійснюються несвідомо і нею не контролюються.

Несвідоме – це певний рівень психічного відображення дійсності, який характеризується мимовільністю виникнення і протікання, відсутності явної причини, свідомого контролю і регулювання.

Несвідоме виявляється в інтуїції, передчутті, творчому натхненні, раптових здогадках, спогадах, сновидіннях, гіпнотичних станах і т.д.

Несвідоме – це дії, котрі здійснюються автоматично, рефлекторно, коли причина їх ще не встигла дійти до свідомості (наприклад, реакція захисту і т.п.). Несвідоме в широкому розумінні слова – це сукупність психічних процесів, котрі не представлені у свідомості суб'єкта.

Проблема несвідомого завжди була предметом гострої дискусії між вченими, різними філософськими напрямками. Одні філософи (матеріалісти) стверджували, що психічні процеси, котрі здійснюються несвідомо, мають фізіологічну, матеріальну обумовленість.

У поведінці людини, її духовно-практичній діяльності провідну роль відіграє свідомість, а не інстинкти (несвідоме). Інші (З.Фрейд та його учні), навпаки, у діяннях людини пріоритет віддавали несвідомому.

За Фрейдом, наприклад, поведінка, характер, культура людини визначається вродженими емоціями, інстинктами, потягами – несвідомим.

Несвідоме, на думку вченого, є гол. і первинним регулятором людської діяльності, глибинною основою психіки, що визначає все свідоме життя людини. Виходить так,

що свідомість людини є другорядним, вторинним регулятором її поведінки, вчинків; що людина у своїй практичній діяльності керується емоціями, хотіннями, потягами та інстинктами. Такий підхід до співвідношення несвідомого і свідомості є перебільшенням значення першого, його абсолютизація, що не має достатньої підстави.

Ніхто не заперечує, що емоції, інстинкти відіграють важливу роль у діяльності людини, однак не настільки ж, щоб вона підпорядковувала їм свою волю, розум, свідомість.

Підсвідоме – це психічний акт, котрий на певному етапі людської діяльності знаходиться за межами її свідомості (процеси запам'ятовування, визрівання творчого задуму тощо). Підсвідоме часто розглядають як суто фізіологічне явище. За Фрейдом, підсвідоме – активний психічний процес, котрий має прямий зв'язок з свідомістю. Що ж торкається несвідомого, то між ним і свідомістю існує неперехідний бар'єр, навіть антагонізм – несвідоме не може стати свідомим.

Концепція несвідомого вперше чітко сформульована Г. Лейбніцем, що трактувала несвідоме як нижчу форму душевної діяльності, що лежить за порогом усвідомлених уявлень, що піднімаються, подібно островам, над океаном темних сприйнятів.